

Ur *Fjärde Internationalen* 1-1985

Isaac Deutscher

"1984" grymhetens mystik

1954

Få romaner i denna generation har nått en så stor popularitet som George Orwells *1984*. Få, om någon, har haft en motsvarande politisk effekt. Titeln på Orwells bok är en politisk nyckelreplik. De begrepp han myntat – ”nyspråk, gammalspråk, historiens föränderlighet, storebror, sanningsministeriet, tankepolis, brottstänkande, dubbeltänkande, hatvecka” o s v – har upptagits i det politiska ordförrådet. De återfinns i de flesta tidningsartiklar och tal som fördömer Ryssland och kommunismen. Genom television och film har miljontals tittare på båda sidorna av Atlanten blivit bekanta med Storebrors hotfulla uppsyn och den mardröm som ett föregivet kommunistiskt Oceanien utgör. I det kalla kriget har romanen tjänat som ett sorts ideologiskt supervapen. Den paniska kommunismskräcken som hemsökt västvärlden sedan andra världskrigets slut har som ingen annan skrift återspeglats och fokuserats i *1984*.

Det kalla kriget har skapat ett ”socialt behov” av ett sådant ideologiskt vapen liksom det skapat behov av materiella supervapen. Men dessa supervapen är teknologins egna produkter och man kan inte göra någon åtskillnad mellan deras användning och fabrikanternas avsikter – de är avsedda att sprida död eller åtminstone hota med total förintelse. En bok som *1984* kan utnyttjas utan hänsyn till författarens avsikter. Vissa drag kan slitas ur sitt sammanhang, medan andra, som inte gagnar det syfte för vilket boken används, förbises eller helt förtigs. En bok som *1984* kan utnyttjas utan hänsyn till författarens avsikter. Vissa drag kan slitas ur sitt sammanhang, medan andra, som inte gagnar det syfte för vilket boken används, förbises eller helt förtigs. En bok som *1984* behöver inte heller vara något litterärt mästerverk eller ens ett betydande och originellt verk för att ha sin effekt. Ett arbete av stort litterärt värde är faktiskt vanligen alltför rikt i sin uppbyggnad och alltför subtilt i tanke och form för att kunna utnyttjas i tillfälliga syften. Dess symboler kan oftast svårligen förvandlas till hypnotiska tecken. Inte heller dess idéer till slagord. Det är genom en långsam närmast omärklig process som en stor poets formuleringar ingår i det politiska ordförrådet, inte genom en häftig invasion. Det litterära mästerverket påverkar den politiska tanken genom att nära och berika den inifrån, inte genom att överväldiga den.

1984 är ett arbete av en intensiv och koncentrerad men också skrämmande och begränsad fantasi. En fientlig kritiker har avfärdat den som ”politisk skräckkomik”. Detta är inte en rättvisande beskrivning. I Orwells roman återfinns vissa tankespråk och känslor som väl höjer den över en sådan nivå. Men det är ett faktum att symboliken i *1984* är grov – att dess centrala symbol Storebror påminner om busen i en ganska enkel barnsaga samt att Orwells historia utvecklas som en billigare science-fictionfilm med skräckupplevelser på skräckupplevelser till den milda grad att till slut Orwells mer avancerade idéer, hans medkänsla med sina personer och hans satir över det samtida samhället (inte 1984 års) kan komma att förbigås av läsaren. *1984* tycks inte ge stöd för synen på Orwell som en modern Swift vilket *Djurfarmen* i viss mån kan anses göra. Orwell saknar den store satirikerns tankerikedom, skarpsinne och filosofiska distans. Hans fantasikraft är otyglad och ibland genomträngande men den saknar bredd, spänst och originalitet.

Bristen på originalitet visas av det faktum att Orwell lånade idén till *1984*, handlingen, huvudpersonerna, symboliken och hela berättelsens atmosfär från en rysk författare som har förblivit nästan okänd i Väst. Författaren är Jevgenij Zamjatin och titeln på den bok som tjänade Orwell som modell är *Vi*. Liksom *1984* är *Vi* en ”anti-utopi”, en mardrömsvision av

vad som ska komma och ett *Kassandra*-skri.¹ Orwells arbete är en utförligt genomförd engelsk variant på Zamjatin's tema och kanske är det enbart utförligheten i Orwells engelska vinkling som ger arbetet den originalitet det besitter.

Här bör några ord om Zamjatin inte vara obefogade. Det finns vissa likheter i de båda författarnas levnadshistorier. Zamjatin tillhörde en äldre generation. Han föddes 1884 och dog 1937. Hans, liksom några av Orwells tidiga skrifter var realistiska beskrivningar av den lägre medelklassen. Den ryska revolutionen 1905 betydde ungefär samma sak för honom som spanska inbördeskriget för Orwell. Han deltog i den revolutionära rörelsen, var medlem i det ryska socialdemokratiska partiet (till vilket bolsjevikerna och mensjevikerna då fortfarande hörde) och förföljdes av tsarens polis. Under revolutionens nedgång dukade han under för en känsla av "kosmisk pessimism" och han bröt banden med socialistpartiet, något som den mindre konsekventa och hela tiden av en kvardröjande lojalitet till socialismen påverkade Orwell inte gjorde. 1917 observerade Zamjatin den nya revolutionen med kylig och desillusionerad blick, övertygad om att inget gott skulle komma av detta. Efter en kort tid i fängelse tilläts han av bolsjevikregeringen att resa utomlands och det var som emigrant i Paris som han under det tidiga tjugotalet skrev *Vi*.

Påståendet att Orwell lånade huvudinnehållet i *1984* från Zamjatin är inte en gissning av en kritiker med svaghet för att spåra litterära influenser. Orwell kände till Zamjatin's roman och var fascinerad av den. Han skrev en essä om den som publicerades i den vänstersocialistiska *Tribune* för vilken Orwell var litterär redaktör, den 4 januari 1946, alldeles efter publiceringen av *Djurfarmen* och innan han började skriva *1984*. Essän är inte bara anmärkningsvärd som ett av Orwell själv producerat avgörande bevis rörande ursprunget till *1984* utan också som en kommentar till den ide som ligger bakom såväl *Vi* som *1984*.

Essän inleds med att Orwell säger att han efter att i årtal förgäves ha tittat efter Zamjatin's roman, till slut fått tag i den i en fransk utgåva (med titeln *Nous Autres*) och att han var förvånad över att den inte publicerats i England, även om en amerikansk utgåva dykt upp utan att väcka särskilt intresse. "Så vitt jag kan bedöma", fortsätter Orwell, "är det inte en bok av första rangen men förvisso ovanlig och det är förvånande att inget engelskt förlag har varit företagsamt nog att återutge den". (Han avslutar essän med orden: "När det kommer en engelsk version är detta en bok att uppmärksamma.")

Orwell iakttog att Aldous Huxleys *Du sköna nya värld* delvis måste ha uppkommit ur Zamjatin's roman och undrade över att detta "aldrig hade påpekats". Enligt hans uppfattning var Zamjatin's bok mycket bättre och mer "relevant för vår egen situation" än Huxleys. Den behandlade "det genuint mänskligas uppror mot en rationaliserad, mekaniserad, smärtfri värld".

"Smärtfri" är inte det rätta ordet. Zamjatin's värld är lika full av skräckupplevelser som *1984*. Orwell ger själv i sin essä en sammanfattning av dessa så att essän ser ut som en synopsis till *1984*. Enligt Orwell har medlemmarna i det samhälle som Zamjatin beskrivit "så fullständigt förlorat sin individualitet att de endast är kända som nummer. De lever i glashus...vilket gör det omöjligt för den politiska polisen, känd som 'väktarna', att överta dem mer effektivt. De bär alla likadana uniformer och en mänsklig varelse anges vanligen antingen som 'ett nummer' eller en 'unif' (uniform)". Parentetiskt anmärker Orwell att Zamjatin skrev "innan televisionen uppfunnits". I *1984* har detta teknologiska framsteg medtagits liksom de helikoptrar från vilka polisen övervakar Oceanien medborgarnas hem i romanens inledande avsnitt. "Uniferna" associerar till "Proleterna". I Zamjatin's framtidssamhälle är liksom i *1984* kärlek förbjudet. Sexuella förbindelser är strängt ransonerade och enbart tillåtna som en oemotionell handling.

¹ *Kassandra*, en sierska, dotter till kung Priamos av Troja, förutsade Tröjas fall (ö a).

Över "Den Enda Staten" härskar en person känd som "Välgöraren", den uppenbara förebilden till Storebror.

"Statens rättesnöre är att lycka och frihet är oförenliga...den Enda Staten har återskapat hans (människans) lycka genom att ta bort hans frihet". Orwell beskriver Zamjatin's huvudperson som "en sorts utopisk medelsvensson" som "hela tiden skräms av de primitiva impulser som besätter honom". I Orwells roman döps denne utopiske medelsvensson till Winston Smith och hans problem är de samma.

På liknande sätt står Orwell i skuld till den ryske författaren vad gäller intrigens ledmotiv. Så här definieras det av Orwell: "Trots skolning och väktarnas vaksamhet kvarstår många av de forna mänskliga instinkterna." Zamjatin's huvudperson "blir kär i (givetvis brottsligt) en viss 1-330" precis som Winston Smith begår brottet att bli kär i Julia. I Zamjatin's liksom i Orwells historia bakas kärleksaffären ihop med hjälten's deltagande i en "underjordisk motståndsrörelse". "Vid sidan av konspirationerna för att störta staten hänger sig Zamjatin's rebeller bakom neddragna gardiner åt sådana laster som att röka cigaretter och dricka alkohol". Winston Smith och Julia tillåter sig att dricka "riktigt kaffe med riktigt socker" i sitt gömställe över herr Charrington's affär. Givetvis upptäcks i båda romanerna brottet och sammansvärjningen av Väktarna eller Tankepolisen och i båda "räddas hjälten till slut från följderna av sin dårskap".

Den kombination av "vård" och tortyr genom vilken Zamjatin's och Orwells rebeller "befrias" från sina primitiva impulser så att de slutligen börjar älska Välgöraren eller Storebror är mycket likartad. Enligt Zamjatin:

"Myndigheterna tillkännager att de har upptäckt orsaken till de senaste störningarna. Den är att vissa mänskliga varelser lider av en sjukdom som kallas fantasi. Man har nu lokaliserat det nervcentrum som svarar för fantasin och sjukdomen kan botas med röntgenbehandling. D-503 genomgår operationen och därefter är det lätt för honom att göra det han hela tiden vetat att han borde göra – d v s förråda sina medsammansvurna för polisen".

Den botande chockbehandlingen är i båda romanerna bekännelsen samt förrådan av den kvinna som hjälten älskar.

Orwell citerar följande tortyrscen från Zamjatin:

"Medan hennes händer krampaktigt kramade stolens armstöd såg hon på mig tills hennes ögon var helt slutna. De tog ut henne, fick henne att kvickna till med hjälp av en elektrisk chock och placerade henne åter under klockan. Detta upprepades tre gånger och inte ett ord kom från hennes läppar."

I Orwells tortyrscener är "elchocker" och "armstöd" ofta återkommande men Orwell är mycket mer intensiv och masochistisk-sadistisk i sina beskrivningar av grymhet och plåga. Till exempel:

"Utan förvarning annat än en liten handrörelse från O'Brien svepte en våg av smärta genom hans kropp. Det var en skrämmande smärta eftersom han inte kunde förstå vad som hände och han fick känslan att han utsattes för en dödlig skada. Han visste inte om något verkligen hände eller om det var en elektrisk effekt men hans kropp förvreds och lederna drogs långsamt isär. Han kallsvettades av smärtan och det värsta av allt var fruktan att ryggen skulle gå av. Han bet ihop tänderna och andades med möda genom näsan. Han försökte hålla tyst så länge som möjligt."

Listan över Orwells lån är långtifrån fullständig, men låt oss nu vända oss från de två romanernas intrig till deras underliggande idé. När han jämför Zamjatin och Huxley säger Orwell:

”Det är i denna intuitiva förståelse av totalitarismens² irrationella sida – människooffer, grymhet som självändamål, dyrkandet av en Ledare som tillskrivs gudomliga egenskaper – det är detta som gör Zamjatin's bok överlägsen Huxleys”.

Vi kan tillägga att det är detta som gör den till Orwells förebild. I kritik mot Huxley skriver Orwell att han inte kan finna något klart skäl till att samhället i *Du sköna nya värld* behövde vara så stelt och komplicerat uppskiktat:

”Syftet är inte ekonomisk exploatering...*Där finns inget maktbegär, ingen sadism, ingen hårdhet av något slag.* De i toppen har inget starkt skäl att stanna i toppen och även om alla är lyckliga på ett andefattigt sätt så har livet blivit så meningslöst att det är svårt att tänka sig att ett sådant samhälle skulle bestå.” (min kursivering)

Enligt Orwells synsätt skulle däremot Zamjatin's anti-utopi kunna bestå eftersom det avgörande handlingsmotivet och orsaken till social uppskiktning inte är ekonomisk exploatering, som det inte finns behov av, utan just ”överhetens makthunger, sadism och hårdhet”. Det är lätt att i detta igenkänna ledmotivet i *1984*.

Den teknologiska utvecklingen i Oceanien har uppnått en så hög nivå att samhället väl kan tillgodose alla sina materiella behov och upprätta jämlikhet. Men ojämlikhet och fattigdom bibehålls för att hålla Storebror kvar vid makten. Tidigare, säger Orwell, uppehöll diktaturen ojämlikheten, nu upprätthåller ojämlikheten diktaturen. Men vilket syfte tjänar då diktaturen i sig själv?

”Partiet strävar efter makt helt och hållet för maktens egen skull...Makt är inte ett medel utan ett mål. Man upprättar inte en diktatur för att skydda en revolution, man gör revolution för att upprätta diktaturen. Förföljelsens objekt är förföljelsen...Maktens objekt är makt.”

Orwell undrade om Zamjatin ”så sovjetregimen som särskild måltavla för sin satir”. Han var inte säker på detta:

”Vad Zamjatin siktar in sig på tycks inte vara något särskilt land, utan den industriella civilisationens inneboende syften... Av *Vi* framgår tydligt att han hade en stark dragning till primitivism...*Vi* är i själva verket en studie av Maskinen, den ande som människan tanklöst släppt ut ur flaskan och inte kan stoppa in igen.”

Samma dubbeltydighet i författarens syften är uppenbar även i *1984*.

Orwells antagande om Zamjatin var riktigt. Även om Zamjatin motsatte sig sovjetregimen var det inte enbart eller ens huvudsakligen denna regim som han skrev satir om. Som Orwell helt korrekt anmärkte hade det tidiga sovjetryssland få drag gemensamma med den supermekaniserade staten i Zamjatin's anti-utopi. Hans dragning till primitivism låg helt i linje med en rysk tradition, med slaviskheten och fientlighet mot det borgerliga väst, med förhärligandet av muzjiken³ och det forna patriarkala Ryssland, med Tolstoy och Dostojevskij. Även som emigrant var Zamjatin besviken på väst på det typiska ryska sättet. Ibland tycktes han till hälften ha försonats med sovjetregimen trots att den redan i Stalins person frambringade sin Vålgörare. I den mån han riktade sin satirs udd mot bolsjevismen så gjorde han det därför att bolsjevismen inriktade sig på att ersätta det gamla primitiva Ryssland med ett modernt mekaniserat samhälle. Märkligt nog förlägger han sin historia till år 2600 och han tycks säga till bolsjevikerna: så här kommer Ryssland att se ut om ni lyckas införa västs teknologi. Hos Zamjatin liksom hos vissa andra ryska intellektuella som var besvikna på socialismen var trängtan till primitiva tanke- och livsstilar naturlig eftersom primitivismen fortfarande var mycket levande i Ryssland.

² Totalitarism: läran om ett maktägande parti (ö a).

³ Muzjiken: den ryske bonden (ö a).

Hos Orwell varken fanns eller kunde det finnas någon sådan autentisk längtan till det förindustriella samhället. Primitivism förekom inte i hans erfarenhet och bakgrund förutom under hans vistelse i Burma och då var han knappast attraherad av den. Men han var skräckslagen över hur människor beslutat att förslava samhället skulle kunna använda tekniken. Därför kom även han att ifrågasätta och skriva satir över ”den industriella civilisationens inneboende syften.”

Även om hans satir tydligare än Zamjatins riktar sig mot Sovjetryssland så iakttog Orwell drag från Oceanien även i sina dagars England, för att inte tala om USA. Samhället i 1984 förkroppsligar allt som han hatade och tyckte illa om i sin egen miljö: Tristessen och monotonin i den engelska industriförstaden vars ”smutsiga och dystra och stinkande” fulhet han i sin naturalistiska, upprepande och tunga stil försökte motsvara – matransoneringen och regeringskontrollerna som han kände till från krigets Storbritannien – ”skräptidningarna som nästan inte innehöll annat än sport, brott och astrologi, billiga sensationsnoveller, sexdrypande filmer”, o s v. Orwell var väl medveten om att denna sorts tidningar inte existerade i Stalin-Ryssland och att den stalinistiska pressens fel var av ett helt annat slag. ”Nyspråket” är i mycket mindre grad en satir över det stalinistiska uttrycks sättet än över den Anglo-amerikanska journalistjargongen som han avskydde och som verksam journalist kände så väl.

Det är lätt att avgöra vilka drag hos partiet i 1984 som hänför sig till det brittiska arbetarpartiet snarare än det sovjetiska kommunistpartiet. Storebror och hans anhängare försöker inte indoktrinera arbetarklassen, en försummelse som Orwell vore den siste att tillvita stalinismen. Hans proletärer ”vegeterar”: ”tungt arbete, småaktiga gräl, filmer, spel...fyller deras andliga horisont”. Liksom skräptidningarna och de sexdrypande filmerna så hör inte spel, det nya opiet för folket, hemma på den ryska scenen. Sanningsministeriet är en genomskinlig karikatyr på Londons krigstida informationsministerium. Orwells fantasimonster är som alla mar-drömmar sammansatta av alla sorters anleten, drag och former, såväl bekanta som obekanta. I denna inhemska vinkling av satiren är Orwells talang och originalitet uppenbar. Men i den popularitet som 1984 har åtnjutit har denna aspekt knappast uppmärksammats.

1984 är ett dokument präglad av den djupaste besvikelse inte bara med stalinismen utan med varje form av socialism. Det är ett skrik från förtvivlans avgrund. Vad kom Orwell att störta i denna avgrund? Utan tvekan var det de stalinistiska stora utrensningarna 1936-38 vars återverkningar han erfor i Katalonien. Som en man med känslighet och integritet kunde han inte reagera på utrensningarna på annat sätt än med vrede och avsky. De stalinistiska motiveringarna och spetsfundigheterna kunde inte döva hans samvete som de faktiskt lyckades döva t ex Arthur Koestlers samvete, en skribent mer lysande och sofistikerad men med mindre moralisk fasthet. De stalinistiska motiveringarna och spetsfundigheterna befann sig såväl under som bortom Orwells sätt att tänka – liksom de befann sig under och bortom den medel-svenssons sunda förnuft och envisa empiricism som Orwell identifierade sig med även i sina mest upproriska och revolutionära stunder. Han var kränkt, chockerad och skakad i sina uppfattningar. Han hade aldrig varit medlem i kommunistpartiet. Men som anhängare till det halvtrotskistiska POUM hade han trots alla reservationer underförstått en viss åsikts-gemenskap och solidaritet med sovjetregimen genom alla dess svängningar och förvandlingar som för honom framstod som rätt dunkla och exotiska.

Utrensningarna och deras återverkningar i Spanien fick inte enbart till effekt att denna åsikts-gemenskap upplöstes. Han varseblev inte enbart den plötsligt vidgade klyftan mellan stalinister och antistalinister inom den stridsberedda spanska republiken. Denna omedelbara effekt av utrensningarna överskuggades av ”totalitarismens irrationella sida – människo-offer, grymhet som självändamål, dyrkan av en Ledare”, samt ”prägel av forntida ondskefullt slavsamhälle” som sprider sig över samtiden.

Liksom de flesta brittiska socialister hade Orwell aldrig varit marxist. Den dialektiska-materialistiska filosofin hade alltid varit alltför dunkel för honom. Av instinkt snarare än av medvetenhet hade han varit en trogen rationalist. Distinktionen mellan marxisten och rationalisten är av viss betydelse. I motsats till en i anglosaxiska länder spridd uppfattning är marxismen filosofiskt inte alls rationalistisk. Den antar inte att mänskliga varelser vanligtvis vägleds av rationella motiv och att den kan argumenteras till socialismen med förnufts-skäl. Marx själv inleder *Das Kapital* med den omsorgsfullt utarbetade filosofiska och historiska undersökningen av det "fetischistiska" sättet att tänka och bete sig som har sin rot i "varu-produktionen" dvs människans arbete för och beroende av en marknad. Som Marx beskriver klasskampen är den en allt annat än rationell process. Detta förhindrar inte socialismens rationalister att ibland beskriva sig som marxister. Men den verkliga marxisten kan göra anspråk på att vara intellektuellt bättre förberedd än rationalisten för irrationella mänskliga manifestationer, även för sådana manifestationer som Stalins stora utrensningar. Han kan känna sig upprörd och förödmjukad av dessa men han behöver inte känna sig skakad i sin *Weltanschauung* (världåskådning), medan rationalisten är förlorad och hjälplös när den mänskliga existensens irrationalitet plötsligt stirrar honom i ansiktet. Om han håller fast vid sin rationalism undgår honom verkligheten. Om han följer verkligheten och försöker förstå den, måste han överge sin rationalism.

Orwell följde verkligheten och fann sig berövad alla sina medvetna och omedvetna antaganden om livet. Han kunde hädanefter i sitt tänkande inte komma förbi utrensningarna. Direkt och indirekt gav de stoffet för nästan allt hans skrev efter sin spanska erfarenhet. Detta var en hedervärd besatthet, besattheten hos ett sinne som inte tänkte invagga sig i säkerhet och upphöra att brottas med ett alarmerande moraliskt problem. Men när han brottades med utrensningarna blev hans sinne infekterat av deras irrationalitet. Han fann sig oförmögen att förklara vad som hände i för honom välkända termer, i det empiriska sunda förnufts-termer. I och med att han övergav rationalismen såg han i allt högre grad verkligheten genom glas-ögon färgade av en kvasimystisk pessimism.

Det har sagts att *1984* är en konstruktion av en döende människas fantasi. I detta ligger en del av, men inte hela, sanningen. Det var verkligen med den sista flämtande lågan av liv som Orwell skrev denna bok. Därav denna utpräglade dystra intensitet i synsätt och språk och den nästan fysiska påtaglighet med vilken han genomled den tortyr som hans skapande fantasi utsatte huvudpersonen för. Han identifierade sin egen vittrade fysiska existens med Winston Smiths förfallna och förtvunade kropp som fick ge uttryck för hand egen dödsångest. Han speglade sitt eget lidandes sista krampryckningar på den sista sidan i sin sista bok. Men den huvudsakliga förklaringen till och den inre logiken i Orwells desillusionering och pessimism står inte att finna i författarens dödskamp utan i den levande människans erfarenhet och tänkande samt i krampryckningarna från hans besegrade rationalism.

"Jag förstår HUR, jag förstår inte VARFÖR", så lyder omkvädet i "*1984*". Winston Smith vet hur Oceanien fungerar och hur dess utvecklade förtrycksmekanism arbetar, men han vet inte vilken som är dess yttersta orsak och vilket som är dess yttersta syfte. För att få svar vänder han sig till "Boken", "brottstänkandets" mystiska klassiker, som anses författad av Emmanuel Goldstein, initiativtagaren till det sammansvurna Brödrarskapet. Men han lyckas bara få läsa de kapitel i Boken som behandlar frågan HUR. Tankepolisen slår ner på honom just när han skall börja läsa de kapitel som skall förklara VARFÖR och frågan lämnas obesvarad.

Detta var Orwells eget dilemma. Hans fråga varför rörde inte så mycket hans fantasi Oceanien som stalinismen och de stora utrensningarna. I ett avseende vände han sig förvisso till Trotskij för svar. Det var från Trotskij-Bronstein han lånade Emmanuel Goldsteins antydda biografiska data och även utseende och judiska namn. Och avsnitten ur Boken som upptar så

många sidor i *1984* är en tydlig men inte särskilt lyckad parafra⁴ på Trotskijs *Den förrådada revolutionen*. Orwell var imponerad av Trotskijs moraliska resning samtidigt som han delvis misstrodde den och betvivlade dess äkthet. Ambivalensen i hans syn på Trotskij har sin svarighet i Winston Smiths inställning till Goldstein. Smith kan aldrig komma underfund med om huruvida Goldstein och Broderskapet verkligen har existerat och om Boken i själva verket uppdiktats av Tankepolisen. Den barriär mellan Trotskijs tänkande och sig själv som Orwell aldrig kunde bryta ner var marxismen och den dialektiska materialismen. Hos Trotskij fann han svaret på Hur, men inte på Varför.

Men Orwell kunde inte nöja sig med Historisk agnosticism⁵. Han var långtifrån någon skeptiker. Han hade snarare en fanatikers sinnelag, fast besluten att få sin fråga snabbt och rakt besvarad. Han var nu fylld av misstro och misstänksamhet, på spaning efter deras mörka konspirationer mot den hygglige medelssvensson. De var nazisterna, stalinisterna och – Churchill och Roosevelt samt ytterst alla som försvarade någon statlig åtgärd, för i sitt hjärta var Orwell en rättfram anarkist och i hans ögon miste varje politisk rörelse sitt existensberättigande i det ögonblick den fick någon statlig åtgärd att försvara. Det var honom främmande att analysera ett komplicerat samhällsligt sammanhang, att pröva och utreda ihoptrasslade politiska motiv, beräkningar, farhågor och aningar samt urskilja omständigheterna tvång under deras handlingar. Generaliseringar rörande samhällsliga krafter, sociala tendenser och oundvikliga historiska skeenden kom honom att bli knottrig av misstro. Men ändå, utan några sådana, noggrant och sparsamt använda generaliseringar, kan man inte finna något realistiskt svar på den fråga som upptog Orwell. Hans blick var fäst vid träden, eller snarare på ett enda träd framför honom och han var nästan blind för skogen. Ändå fick hans misstro mot historiska generaliseringar honom till slut att anta och hålla fast vid den äldsta, banalaste, abstraktaste, mest metafysiska och mest ofrukt samma av alla generaliseringar: Alla deras konspirationer, komplotter, utrensningar och diplomatiska överenskommelser hade ett, och endast ett ursprung – ”sadistisk maktthunger”. Så gjorde han sitt språng från vardagligt, rationalistiskt sunt förnuft till den grymhetens mystik som ligger till grund för *1984*.⁶

I *1984* har människans herravälde över maskinen nått så långt att samhället förmår producera övernog för alla och göra slut på ojämlikheten. Men fattigdom och ojämlikhet bibehålls enbart för att tillgodose Storebrors sadistiska behov. Ändå vet vi inte ens om Storebror verkligen existerar – han kanske enbart är en myt. Det är partiets kollektiva grymhet (inte nödvändigtvis dess individuella medlemmars som kan vara intelligenta och välmenande människor), som plågar Oceanien. Det totalitära samhället behärskas av en operoslig sadism. Orwell föreställde sig att han hade ”överskridit” välkända och i hans mening alltmer irrelevanta

⁴ Parafra: fri bearbetning av ett tema (ö a).

⁵ Agnosticism: läran att kunskap icke är möjlig (ö a).

⁶ Denna uppfattning grundar sig på personliga minnen liksom på en analys av Orwells arbete. Under det senaste kriget tycktes Orwell attraherad av det, då ganska ovanliga, kritiska innehållet i mina kommentarer rörande Ryssland som publicerades i *The Economist*, *The Observer* och *Tribune*. (Senare var vi båda korrespondenter för *The Observer* i Tyskland och delade då och då rum i presslägret.) Det tog mig dock inte lång tid att komma underfund med skillnaderna i metod bakom var skenbar överensstämmelse. Jag minns att jag blev förvånad över den envishet med vilken Orwell uppehöll sig vid ”konspirationer” och att hans politiska argumentering på mig gjorde inryck av en freudiansk sublimering av förföljelsemani. Han var t ex orubbligt övertygad om att Stalin, Churchill och Roosevelt medvetet planerade att dela världen för gott mellan sig och kuva den tillsammans. (Jag kan här spåra idén till Oceanien, Ostasien och Eurasien.) ”De är alla maktthungriga”, brukade han upprepa. När jag en gång påpekade för honom att bakom den skenbara solidariteten mellan De tre stora, kunde man tydligt urskilja hur konflikten mellan dem började bli synlig, blev Orwell så häpen och misstrogen att han inte såg något tecken på att någon sådan konflikt som jag talat om, närmade sig. Detta var vid tiden för Jaltakonferensen, eller kort därefter, då det inte krävdes mycket förutseende för att se vad som komma skulle. Vad som frapperade mig hos Orwell var hans brist på historiskt sinne och psykologisk insikt i det politiska livet parade med en skarp men begränsad insikt i vissa aspekter av politiken samt en omutlig fasthet i övertygelse.

begreppen samhällsklass och klassintresse. Men i dessa marxistiska generaliseringar står en samhällsklass intresse åtminstone i viss mån i ett särskilt förhållande till de individuella intressena och dess medlemmars samhälleliga ställning även om klassintresset inte utgör en enkel summa av de individuella intressena. I Orwells parti står helheten inte i något förhållande till delarna. Partiet är inte en samhällelig företeelse som påverkas av något intresse eller syfte. Det är en spöklig uppenbarelse av all gemenhet i den mänskliga naturen. Det är den metafysiska, galna och triumferande ondskans ande.

Givetvis avsåg Orwell *1984* som en varning. Men varningen upphäver sig själv genom sin inneboende gränslösa förtvivlan. Enligt Orwell ledde totalitarismen till att historien stannade. Storebror är inte möjlig att besegra: ”Om du vill ha en bild av framtiden, föreställ dig en känga som trampar på ett människoansikte – för alltid”. Han satte upp bilden av de stora utrensningarna och naglade för alltid fast den över framtiden, eftersom han inte på ett realistiskt sätt kunde förstå skeendena i deras komplexa historiska sammanhang. Förvisso var skeendena högst ”irrationella” men den som på detta behandlar dem irrationellt påminner mycket om psykiatrikern som blir rubbad av att alltför nära umgås med vansinnet. *1984* är i själva verket inte så mycket en varning som ett genomträngande skri som tillkännager det svarta tusenåriga rikets ankomst, fördörelsens årtusende.

Skriket, förstärkt av alla vår tids ”massmedia” har skrämt miljontals människor. Men det har inte hjälpt dem att klarare se de problem som världen brottas med. Det har inte ökat deras förståelse. Det har bara ökat och intensifierat de vågor av panik och hat som löper genom världen och fördunklar oskyldiga sinnen. *1984* har lärt miljontals att se konflikten mellan öst och väst i svartvita termer och den har visat dem ett spökligt monster och en spöklik syndabock för alla sjukdomar som plågar mänskligheten.

I atomålderns begynnelse lever världen i en sinnesstämning präglad av apokalyptisk fasa.⁷ Det är därför som miljontals människor ger så passionerade respons på en romanförfattares apokalyptiska vision. Men det är inte Storebror som släppt lös de apokalyptiska atom- och väte-monstren. Det nuvarande samhällets väsentliga problem är att det ännu inte lyckats anpassa sitt levnadsmönster och sina sociala och politiska institutioner till sin oerhörda teknologiska kunskapsutveckling. Vi vet inte hur atom- och vätebombarna har påverkat tänkandet hos miljontals i öst, där vånda och fruktan kan döljas bakom en mask av ledig (eller kanske besvärad) officiell optimism. Men det skulle vara farligt att själva blunda för det faktum att i väst miljontals människor i sin smärta och fruktan, kan vara benägna att fly från sitt eget ansvar för mänsklighetens öde och ösa sin vrede och förtvivlan över den jättelika spöksyndabock som Orwells *1984* så starkt har bidragit att sätta framför ögonen.

* * *

”Har ni läst boken? Min herre måste läsa den. Sedan kommer ni att förstå varför vi måste fälla atombomben på bolsjevikerna!” Med dessa ord rekommenderade en blind, bedrövlig tidningsförsäljare mig *1984* i New York, några veckor före Orwells död.

Skulle stackars Orwell någonsin ha kunna tänka sig att hans egen bok skulle få en så framträdande plats i Hatveckans program?

Översättning *Lars Lundström*

⁷ Apokalyps: uppenbarelse av det tillkommande, särskilt de yttersta tingen (ö a).